

'כשצריך ואפשר ללחום, אני לוחמת'

ניר מן (עורך), אשת חיל עבריה: עיונים בשירות נשים מהיישוב העברי במערכות הביטחון (עלי זית וחרב, י), ירושלים: כרמל תש"ע, ix + 340 עמ'

'כשצריך ואפשר ללחום, אני לוחמת', אמרה הלה קליינברג, ניצולת שואה שהצטרפה לפלמ"ח, על המפגש הבלתי שכיח בין נשים ללחימה.¹ אמירה זו קוראת תיגר על התפיסה ש'כל מלחמה היא הזמנה לגבריות', בלשונו של ג'ורג' מוסה,² תפיסה שלפיה הצבא, הפועל על פי 'הגיון גברי – אנדוצנטרי', הוא זירה המייצרת זהויות של 'גבריות'.³ חוקרים עמדו לא רק על הקשר בין גבריות לבין צבא, אלא גם על מרכזיות הצבא בכיסוס אידאולוגיות פטריארכליות בחברה.⁴ אף בציונות היו הלאומיות המודרנית וכינונו של צבא הלאום מיזמים להעצמת גברים וזהותם.⁵ למרות זאת לאורך ההיסטוריה, ולא רק במאה העשרים, היו נשים חלק מהכוחות הלוחמים, הצבאיים והפרה-צבאיים, בהן לוחמות חופש שהשתתפו בפעולות גרילה ובמשימות ריגול, ומי שהעזו להצטרף ללחימה עצמה, לבושות בגדי גברים

ומפקדות על לוחמים.⁶ אחרות סיפקו שירותים חיוניים כהזנה, סיעוד, הלבשה ושעשועים. בעוד נשים הצליחו לחדור באופנים שונים לתפקידי עורף, התנהל ויכוח עז על השתתפותן בלחימה. בוויכוחים על מקומן של נשים בצבא בכלל ובלחימה בפרט התגבשו שתי עמדות עקרוניות: התנגדות לגיוס נשים לכוחות הצבאיים נחשבת פגיעה בעקרון השוויון; ואילו צירופן ליחידות לוחמות נתפס כפגיעה באיכות הצבא וברמת הלחימה, בגלל הפיזיולוגיה השונה שלהן

1 מיתוס וויכוח, סדן, ה (תשס"ב), עמ' 287-302.
2 I.R. Feinman, *Citizenship Rites: Feminist Soldiers and Feminist Antimilitarists*, New York & London 7-30, pp. 2000; פ' רדאי, 'הצבא – פמיניזם ואורחות', ד' ברק-ארוז (עורכת), צבא, חברה ומשפט, תל-אביב תשס"ב, עמ' 185.
3 נוח (לעיל, הערה 3), עמ' 19.
4 J. Wheelwright, *Amazons and Military Maids: Women Who Dressed as Men in the Pursuit of Life, Liberty and Happiness*, London 1989

1 ה' קליינברג, 'ניצולת שואה שהצטרפה לפלמ"ח', צ' כצנלסון-בן-צבי (עורכת), זה חוזר אלי: חברות פלמ"ח מספרות, תל-אביב 1989, עמ' 72-73.
2 ג'ל מוסה, לאומיות ומיניות באירופה המודרנית, תרגם ל' לוז, ירושלים תשס"ח, עמ' 145.
3 ח' נוח, 'נשים וצבא', פ' יחזקאלי (עורך), מגדר וצבא (ספריית אוניברסיטה משודרת, סדרת הביטחון הלאומי), תל-אביב תש"ע, עמ' 19; א' ששון-לוי, זהויות במדים: גבריות ונשיות בצבא הישראלי, ירושלים תשס"ו, עמ' 13; ל' רתוק, 'נשים במלחמת העצמאות:

'עזרת נשים' מצטרף לתחום מחקרי הגואה כיום בארץ – מחקרי נשים ומגדר על היבטיהם השונים. המאמרים מדגימים את המתח בין לאומיות למגדר בהקשר הציוני-היישובי והישראלי, ומאפשרים הצצה אל נככי סוגיות הקשורות בזיקה שבין נשים לכוחות הצבאיים לסוגיהם בתהליכי בניוי האומה. הם מעלים יחדיו שאלות הקשורות במורכבותה של זיקה זו, בקשר בין נשים, צבא ומלחמה, בזיכרון והנצחה וביחסה של החברה היהודית לסוגיות אלה. המאמרים בשער זה, הדנים בנושאים שעד כה מיעטו לעסוק בהם, מציבים נדבך חשוב בחקר ההיסטוריה היישובית ועשויים לעניין חוקרים ושוחררי דעת כאחד.

מאמרה של סמדר סיני הפותח את הקובץ עוסק במתח בין מיעוט הנשים שהצטרפו לארגון 'השומר' בעשור הראשון של המאה העשרים, ושתבעו להשתתף בשמירה, לבין הנהגת הארגון. מן המאמר עולה שמראשית כינונם של הכוחות הצבאיים ביישוב התקיימה בהם הפרדה על בסיס מגדרי. הפרדה זו הדגישה את הפער בין ההצהרה האידאולוגית הציונית בדבר שיתוף ושוויון לנשים לבין ביטוייה בפועל. הנהגת 'השומר' נימקה את עמדתה ביכולתן הפיזית השונה של הנשים ובמחויבותן האימהית (עמ' 18). תגובת החברות על הדרתן המכוונת מוכיחה את דבקותן בעקרון השותפות במפעל הלאומי על כל מישוריו. אף שכאבו את דחיקתן, מצאו מקצת החברות אפיקי פעולה תומכי ביטחון: הברחת עולים דרך גבול הצפון והסתרת נשק (עמ' 29-33). בשלהי שנות השלושים, עם חרפת התנאים הביטחוניים בארץ, חל מפנה כלשהו ביחס אל החברות, ושתי חברות צורפו לוועדת הביטחון של כפר-גלעדי, יישובם של אנשי 'השומר' (עמ' 35-36).

חברות 'השומר' לא היו הראשונות שנטלו רובה ודהרו על גב סוס. קדמו להן איכרות

ומשיקולים סוציולוגיים הנוגעים למבנה החברה ותרבותה. החוקרים הלנה קריירס וגרהרד קימל טענו ששילובן של נשים בכוחות הצבאיים התאפשר בראש ובראשונה בזמן חירום, למשל במלחמה, שדרשה כוח אדם רב, וכשעה שהנשים עצמן תבעו, בשם עקרון שחרור האישה, את זכותן להשתתף בכוחות הצבאיים.⁷ הנה כי כן בתנאי הלחץ שמומנת המלחמה נבחנו נשים כפרטים ולא כ'קטגוריה מגדרית'.⁸ מהאמור לעיל עולה שהקשר בין גבריות ללאומיות ולהגדרת האזרחות בחברה המודרנית מתעצב ומתעצם בזירה הצבאית.⁹

הקובץ שלפנינו מוקדש לעיון בנושאים הקשורים בהתפתחות הכוח הצבאי העברי מראשית המאה העשרים ועד מלאות עשור למדינת ישראל (1909-1958). הקובץ מחולק לשלושה שערים. בשער הראשון, 'עזרת נשים', נדונים שישה מקרי חקר העוסקים בזיקה בין נשים לכוחות הצבאיים ביישוב ובמדינה; בשער השני, 'בחוג "ההגנה"', מובא שיח חוקרים במלאות תשעים שנה לארגון 'ההגנה'; ובשער השלישי, 'מלחמת העצמאות ומדינת ישראל בראשיתה', שנכתב במתכונתו של השער הראשון, שלושה מאמרי מחקר העוסקים בפרשיות בתחומי צבא וביטחון, בהן פרשת 'אלטלנה'. כותרת הקובץ כולו נגזרה מעניינן של גיבורות השער הראשון, ובו אתמקד בביקורת.

7 H. Carreiras & G. Kummel, 'Off Limits: The Cults of the Body and Social Homogeneity as Discursive Weapons Targeting Gender Integration in the Military', eidem (eds.), *Women in the Military and in Armed Conflicts*, Wiesbaden 2008, pp. 29-48

8 Ch.C. Moskos, 'Mandating Inclusion: The Military as a Social Lab', *Current History*, 354 (August 1993), pp. 20-26

9 H. Carreiras, *Gender and the Military: Women in the Armed Forces of Western Democracies*, New York 2006, pp. 5-11

מאבק הנשים לקחת חלק פעיל במערכות הביטחון תמך בקיומו של דגם חברתי המכונה אומה במדים, והמתאפיין בייחוס ערכים חיוביים לצבא ובראייתו כצבא העם, המייצג את כלל החברה.¹¹ כשגברו הצרכים הביטחוניים, גברה הציפייה להתנדבות רחבה של בני היישוב, וזו נחשבה חובה מוסרית, אף כי לא עוגנה בחוק. יאיר שפיגל בוחן במאמרו את עמדתה של תנועת 'הקיבוץ הארצי' בעניין זה. לדבריו בשל גישתה האנטי-מיליטריסטית ויחסה לצבא הבריטי לא ראתה הנהגת התנועה בעין יפה את גיוס החברות לצבא הבריטי (עמ' 83), אך נסיבות המלחמה, בהן איום הפלישה הנאצית לארץ, הביאו בשנת 1942 לשינוי עמדתה (עמ' 90-91). מקריאת המאמר מתקבל הרושם שהדיונים התקיימו מעל ראשי החברות, ושקולן כמעט ולא נשמע, ויש להיעדר זה אזכור קצר (עמ' 88). מה הייתה אם כן עמדתן? תשובה על כך אפשר לראות בנתוני ההתגייסות – היענות החברות הייתה גבוהה בהרבה ממכסת הגיוס שקבעה הנהגתן (עמ' 96, 98).

קול אישה אחת נחשף במאמרה של לילך רוזנברג-פרידמן, הראשון בשני מאמרי השער המתמקדים בדמויות היסטוריות ספציפיות. המאמר בוחן את מנהיגותה של עדה סרני, שעמדה בראש המוסד לעלייה ב באיטליה בשלהי שנות הארבעים. הארת פועלה של סרני מאפשרת התבוננות בעשייה נשית שהייתה ייחודית לפרק הזמן ולנסיבות התרחשותה (עמ' 105). נסיבות כאלה הוכרו במחקרם הנזכר לעיל של קריירס וקימל כמאפשרות את פריצתן של נשים מדל"ת אמות המרחב הביתי למרחב הצבאי-הביטחוני.

ממושבות העלייה הראשונה שיצאו להגן על נחלותיהן. אולם החל מהעשור הראשון של המאה העשרים נשמעה בהתמדה תביעת מיעוט מקרב הנשים, לרוב מי שחברו למחנה הפועלי, להשתתף באופן פעיל בהגנה על היישובים העבריים. תביעתן לא פסחה על זירת צבאיות נוספות, כגון הצבא הבריטי, והיא מעוררת שאלות הנוגעות ליחס שבין פמיניזם ללאומיות. האם דרישת הנשים להצטרף לכוחות הלוחמים מלמדת על הכרה פמיניסטית, או שהנשים הכירו בקדימותו של העיקרון הלאומי על פני כל עיקרון אחר, והשתתפותן בכוחות הצבאיים הייתה זירה נוספת שבה יכלו להביע את תמיכתן בעיקרון זה?

מאמרה של ענת גרנית-הכהן, השני במאמרי הקובץ, פורש תמונה סדורה ומקיפה של המתגייסות לצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה, מניעיהן, מאפייניהן והתפקידים שמילאו. הכותבת מצביעה על מניעים לאומיים ואישיים שדרכנו את המתגייסות (עמ' 46-47), ומדגישה את חלקם של ארגוני הנשים בגיבוש היזמה. לדבריה יזמה זו חוללה תהליך ש'גרום פריצת דרך מגדרית' אל צבא המדינה כשתקום (עמ' 41). תביעת הנשים להשתתף בכוחות הצבאיים, במיוחד ביחידות שהיו בחסות הצבא הבריטי הזר, עוררה ויכוח ציבורי סוער. ויכוח זה מלמד על עצמת האתגר שהעמידו לפני החברה היהודית על מגזריה השונים. אולם למרות עיסוקיהן המגוונים, ואף שהיישוב הכיר בתרומתן ומעטות מהן העפילו לדרגות קצונה, מסיקה הכותבת שהשירות בצבא הבריטי לא תרם לשינוי מהותי במעמדן האזרחי והפוליטי של הנשים בחברה (עמ' 77).¹⁰

10 ראו גם ספרה: ע' גרנית-הכהן, אישה עבריינה אל הדגל: נשות היישוב בשירות הכוחות הבריטיים במלחמת העולם השנייה, ירושלים תשע"א וסקירתו של סטיוארט כהן על הספר, עמ' 181-184 בגיליון זה.

11 א' בן-אליעזר, 'בין חברה מגויסת למיליטריזם – מזהות קולקטיבית לפוליטיקה של זהויות: צה"ל והחברה הישראלית בעידן משתנה', מ' נאור (עורך), צבא, זיכרון וזהות לאומית, ירושלים תשס"ז, עמ' 16.

הלוחמים למען הלאום ומגנים עליו, מייצגים את האומה.¹³ בלחימתה ובנפילתה ערערה למפל את תוקפן של הבחנות אלה ואת דמותם האחדותית – והמיתית – של הנופלים (עמ' 143).

את השער הראשון בקובץ, ואת פרק הזמן הנפרש בו, חותם מאמרה של נורית גילת, הכולל מידע רב על התהוות מצבת כוח האדם הנשי בצה"ל בשנותיו הראשונות, הדמויות המרכזיות בו ומאפייניו. למרות ההנחה, המשותפת לגברים ולנשים, שקיים קשר בין התנדבות למען הכלל לבין התקבלות לחברה, לא הייתה לשני המינים הזדמנות אחידה ושווה להתנדב.¹⁴ מאמרה של גילת תומך במסקנה שעלתה ממחקרים קודמים, שהפליית הנשים בצבא היא עיקרון מכונן.¹⁵ אחד התבחינים לכך הוא שיעורן במצבת כוח האדם. לאחר הקמת צה"ל הצהיר הרמטכ"ל מרדכי מקלף שיש לחתור להעמיד את שיעור הנשים בצבא על 10-15 אחוזים (עמ' 177), ובשנת 1950 חזרה על יעד זה מפקדת חיל הנשים אלוף משנה שושנה ורנר (עמ' 179), וזאת בדומה לשיעור הנשים בכוחות הצבאיים ביישוב: כ-15 אחוזים מכלל החברים.¹⁶ אם כן הקמת 'צבא העם' לא הביאה לעלייה משמעותית במספר הנשים שהשתתפו בכוח הצבאי, ואי השוויון נותר בעינו.

אם רצה עורך האסופה שלפנינו לחלץ את הנשים מ'עזרת הנשים' ולהנכיחן במרחב הצבאי העברי, סייעו בידו מאמרי השער הראשון. הללו מוכיחים שהדיון בויקה בין התקבלות לצבא לבין מעמד בחברה לא פסח על הזירה הציונית. מנקודת ראותן של הנשים השתתפות בכוחות הצבאיים

אף שסרני מילאה תפקיד שנחשב 'גברי' אפיינו את מנהיגותה 'סממנים נשיים'. בהם האצלת סמכויות והנעת אחרים לפעולה (עמ' 115, 123). מעמדה המשפחתי, היותה אם לשלושה ילדים, הציב לפניו אתגרים. בצאתה לשליחות הותירה סרני את ילדיה המתבגרים בקיבוץ לבדם. בבחירה זו נתנה תשובה על אחת הדילמות שאפיינו את פעילותן של נשים ביישוב: קדימותה של מחויבות לאומית על פני מחויבות אישית-משפחתית או מגדרית.

אף שנשים ביישוב זיהו את חובת ההתנדבות לכוחות הצבאיים כאמצעי לשילובן בחברת הלאום, הצטרפותן לא זיכתה אותן במעמד שווה לזה של הגברים. השפיעה על כך התפיסה שרווחה בציונות, ככתרבויות אירופיות בנות הזמן, שאישה היא ישות מוסרית, שוחרת שלום ומסתייגת מאלמות. אפילו נשים שהשתתפו בפעילות מלחמתית, תרומתן תוארה בדרך כלל כזניחה.¹² למסקנה זו יש תימוכין במאמרה של שרי גל. חלקו הראשון של המאמר, הממזג למעשה שני נושאים העומדים כל אחד לעצמו, עוסק בדמותה של הדסה למפל. למפל, עולה חדשה מ'ילדי טהרן', הייתה לוחמת פלמ"ח ונהרגה בקרב לטרון בשנת 1948. כישלון הקרבות בלטרון נדחק מהתודעה הציבורית, ויחד עמו – דמותה (עמ' 153). החלק השני של המאמר בוחן את מנגנוני הפעולה של הזיכרון הקולקטיבי הישראלי ואת דרכי ההנצחה שלו. הדרת למפל מהזיכרון הקולקטיבי תומכת בגישה הגורסת שיש הברלים בין סמל לייצוג בתודעה הלאומית: האישה מסמלת את האומה, בעוד גברים

(עורכת), התשמע קולי? ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית, ירושלים תשס"א, עמ' 277.
 15 ראו למשל: ד' יורעאלי, 'מגדור בשירות הצבאי בצה"ל', תיאוריה וביקורת, 14 (1999), עמ' 85.
 16 M. van Crafeld, 'Armed But Not Dangerous: Women in the Israeli Military', *War in History*, 7, 1 (2000), p. 82

G.J. DeGroot, 'A Few Good Women: Gender Stereotypes, the Military and Peacekeeping', *International Peacekeeping*, 8, 2 (2001), pp. 23-38
 13 ששון-לוי (לעיל, הערה 3), עמ' 16.
 14 א' ששון-לוי, 'חתרנות בתוך דיכוי: כינון זהויות מגדריות של חיילות בתפקידים "גבריים"', י' עצמון

אלא אף הניב תרומה אישית לנשים עצמן. נאמנים דברי העורך בהקדמה לקובץ, שחלקו הראשון מציע אך עיון חלקי בסוגיות הקשורות בנשים ומערכות הביטחון. תימוכין לדבריו יש באופן התפרשות המאמרים על ציר הזמן: למעט המאמר הפותח את הקובץ, המאמרים מתמקדים בעיקר בשנות הארבעים של המאה העשרים. כמו כן נעדרים דיונים בנושאים העשויים לתרום להבנת מורכבות הזיקה בין מגדר ללאומיות בהקשר הציוני, כגון המאבק העקרוני להקמת גרוד חברות בשלהי מלחמת העולם הראשונה, מאבק שכשל בסופו של דבר, תביעת הנשים להשתתף בהגנה על היישובים בשנות העשרים והשלושים וכן מקומן במחתרות בשנות השלושים והארבעים. יש לקוות שאת החלל ימלאו מאמרים נוספים, אשר יחד עם האסופה המעניינת והחשובה שלפנינו יציעו תמונה רחבה של הזיקה בין נשים לצבאיות בתהליכי בנייה לאומיים, ויאירו את מערכת יחסיהם המורכבת בהיסטוריה הציונית.

נתפסה כמילוי חובה אזרחית, והן תבעו את זכותן למלא חובה זו. מכאן שלצבא המדינה ולכוחות הצבאיים שקדמו לו היה תפקיד חשוב בהגדרת האזרחות ובקביעת מעמד הנשים בחברה. עם זאת עיון בקובץ מעורר מספר תהיות. כותרת האסופה שמה במרכז את גיבורות שערה הראשון בלבד, וכך נגרע אזכור שני השערים הבאים אחריו, המחזיקים מספר עמודים ניכר, ואשר אין עניינם נושאי מגדר. ההפרדה המוחלטת בין השערים דווקא משאירה את הנשים תחומות כמימים ימימה ב'עזרת נשים'. הנה כי כן ראוי להכיר בחשיבות התהליך שהביא בתום ארבעה עשורי מאבק עיקש מצד הנשים, לניצחון עקרון השותפות בכל מישורי העשייה הלאומית. תמיכת בכירות הפמיניסטיות, כחברת הכנסת עדה מימון (פישמן), בחוק גיוס אחיד לנשים ולגברים במדינת ישראל – גם אם יישומו היה בלתי שוויוני – מעידה על החשיבות שייחסו להסרת המחיצה שסימלה את הדרתן ואת תיחומן ל'עזרת נשים'. תהליך זה לא רק עיצב את דימויה העצמי של החברה הישראלית,